

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
URGANCH INNOVATION UNIVERSITETI NTM**

***INNOVATSIYA
VA
TARAQQIYOT***

INNOVATION AND PROGRESS

***Ilmiy-metodik, ijtimoiy, ma’naviy-ma’rifiy
JURNAL***

***Scientific-methodological, social, spiritual-educational
JOURNAL***

**2026-yil, 6,7,8-sonlar
2026, Issue 6,7,8**

B.M.Fazilkarimova. Empatiya tushunchasining badiiy va psixologik talqini: nazariy yondashuvlar	476
I.M.Abdullayeva. A.P. Chexov so‘nggi davr ijodida qadriyatlar inqirozi holatidagi adabiy qahramon	482
F.B.Bo‘riyeva. Substandart mental fe’llarda inferensial ma’no hosil bo‘lishi: implikatura va kommunikativ relevantiya nazariyalari asosida qiyosiy tahlil	488
G.U.Bekbergenova. Farmatsevtik ergonimlarning semantik va lingvokulturologik xususiyatlari	503
B.M.Polvonova. Alisher Navoiyning “Xamsa” dostonlarida ayollar nutqida milliy-madaniy qadriyatlar va gender stereotiplarining o‘ziga xosligi	510
T.J.Purxanova. The pedagogical significance of developing freelancing skills among school students	521
M.B.Mirzayeva. Ingliz va o‘zbek bolalar nutqida nominatsiya vositalarini lingvokognitiv tadqiq etishning nazariy-metodologik asoslari	527
N.Jumaxo‘ja. Ilohiyot va dunyoviylikni muvofiqlashtirgan ta’limot	535
B.A.Muxtorova. O‘zbek, rus va ingliz madaniyatlarida “Boylik” konseptining lingvomadaniy metaforalari	542
I.X.Pardaeva. O‘zbek tilida quloqqa taqiladigan zargarlik zeb – ziynat buyumlari nomlari	549
Z.T.Umarova. Tursunboy Adashboyev she’riyatida vatan va milliy qadriyatlar tasviri	555
G.B.Otaxonova. Badiiy matnlarda milliy-madaniyatga xos leksikaning berilishi: nemis, ingliz va o‘zbekcha tarjimar qiyosida	563
M.R.Pulatova. Abdurahmon Jomiyning “Arba’in” asari qo‘lyozma nusxalarining qiyosiy-matniy tadqiqi	568
M.R.Pulatova. Abdurahmon Jomiyning “Arba’in” asari qo‘lyozma nusxalarining qiyosiy-matniy tadqiqi	576
Г.Р.Ишанкулова. Эволюция государственности Захириддина Мухаммада Бабура: от кабульского удела к формированию государства бабуридов в Индии	586

INGLIZ VA O‘ZBEK BOLALAR NUTQIDA NOMINATSIYA VOSITALARINI LINGVOKOGNITIV TADQIQ ETISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

UO‘K 81'42

Mirzayeva Moxigul
Baxromjon qizi,
mirzayeva.moh96@gmail.com

ORCID ID: 0009-
0001-3753-4132

Farg‘ona vil.,
Farg‘ona sh.,
13-maktab ingliz tili
o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada ingliz va o‘zbek bolalar nutqida qo‘llaniladigan nominatsiya vositalari lingvokognitiv nuqtayi nazardan qiyosiy tarzda o‘rganiladi. Mavzuning dolzarbligi asoslanadi, mavjud adabiyotlar tanqidiy tahlil qilinadi, tadqiqot bo‘shlig‘i aniqlanadi, shuningdek NOM- kodlash tizimi va gibrid metodologik model taklif etiladi.*

Kalit so‘zlar: nominatsiya vositalari, bolalar nutqi, lingvokognitiv yondashuv, chog‘ishtirma psixolingvistika, o‘zbek tili, til ontogenezi, kategoriyalash.

АННОТАЦИЯ

В статье на сопоставительной основе рассматриваются средства номинации в детской речи английского и узбекского языков с позиций лингвокогнитивного подхода. Обосновывается актуальность темы, критически анализируется имеющаяся литература, определяется исследовательский пробел, а также предлагаются система кодирования NOM- и гибридная методологическая модель.*

Ключевые слова: средства номинации, детская речь, лингвокогнитивный подход, сопоставительная психоллингвистика, узбекский язык, онтогенез языка, категоризация.

ABSTRACT

This article offers a comparative examination of nomination devices in English- and Uzbek-speaking children's speech from a linguocognitive standpoint. It justifies the relevance of the topic, critically reviews the existing literature, identifies a research gap, and

proposes a NOM- coding system together with a hybrid methodological model.*

Keywords: nomination devices, child speech, linguocognitive approach, contrastive psycholinguistics, Uzbek language, language ontogenesis, categorization.

1. KIRISH

Bola biror predmetga nom berganda, bu shunchaki lugʻaviy hodisa emas, balki kognitiv jarayondir: nom berish orqali bola borliqni oʻz ongida kategoriyalaydi va shakllangan mental modelni til belgisiga koʻchiradi. Aynan shu xususiyati tufayli nominatsiya vositalari lingvokognitiv paradigmada markaziy oʻrganish obyektlaridan biriga aylangan (Ibbotson, 2020; Langacker, 1987; Tomasello, 2019).

Xalqaro miqyosda bolalar leksikasini egallash masalasi ancha yaxshi oʻrganilgan. Frank va boshqalar (2021) 36 ta tildagi leksik rivojlanishni qiyosiy tahlil qilishgan, Yu va Smit (2019) birgalikdagi diqqat orqali soʻz oʻrganish mexanizmini eksperimental isbotlashgan, Klark (2021) esa leksik strukturaning shakllanish qonuniyatlarini aniqlagan. Shunga qaramay, oʻzbek tili bunday xalqaro qiyosiy tadqiqotlar doirasidan deyarli chetda qolib kelmoqda — CHILDES maʼlumotlar bazasida hozircha oʻzbek tili korpusi mavjud emas (MacWhinney, 2020).

Oʻzbek tilshunosligida bolalar nutqi Sayidirahimova (2004) tomonidan birinchi marta monografik tarzda oʻrganilgan, Kurbonova (2009, 2018) va Hamidova (2016) esa uning pragmatik va psixolingvistik jihatlarini yoritishgan. Kognitiv yoʻnalishda Safarov (2006, 2021) va Mengliyev (2022) muhim hissa qoʻshgan. Biroq bu ishlarning birortasida ham nominatsiya vositalari alohida lingvokognitiv kategoriya sifatida, ustiga-ustak ingliz tili bilan qiyosiy tarzda oʻrganilmagan.

Tadqiqot boʻshligʻi va maqsadi

Shunday qilib, quyidagi tadqiqot boʻshligʻini aytish mumkin: oʻzbek va ingliz bolalar nutqida nominatsiya vositalarining lingvokognitiv xususiyatlarini qiyosiy-tipologik jihatdan oʻrganuvchi ilmiy ish bugungi kunga qadar mavjud emas.

Maqolaning maqsadi — ushbu boʻshliqni toʻldirishga xizmat qiladigan nazariy-metodologik bazani ishlab chiqishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: (1) lingvokognitiv yondashuv asosida

nominatsiya vositalarini talqin qilish tamoyillarini asoslash; (2) qiyosiy tadqiqot uchun metodologik ramka taklif etish; (3) NOM-* kodlash tizimi va konseptual modelni ishlab chiqish.

2. METODLAR

2.1. Tadqiqot dizayni

Tadqiqot qiyosiy-longityud dizaynga tayanadi. O'zbek tili bo'yicha ma'lumotlar tabiiy kuzatuv (12 bola, 1;6–5;0 yosh, Toshkent va Farg'ona, 6 qiz va 6 o'g'il bola) hamda yarim tuzilgan chaqiruv vaziyatlari — rasm ko'rsatish, o'yinchoq bilan o'ynash, kitob varaqlash — orqali to'planadi. Ingliz tili uchun esa CHILDES/TalkBank bazasidagi Providence Corpus (Demuth va boshqalar, 2006) tanlab olindi, chunki u bir xil yosh diapazonini (0;11–4;0) qamrab oladi va ochiq kirish imkoniyatiga ega.

Transkripsiya CHAT standarti (MacWhinney, 2000) asosida olib boriladi. Har bir seans 30–45 daqiqa davom etadi va oyiga 1–2 marta o'tkaziladi. Seanslar audio (WAV, 44.1 kHz) va video (1080p) formatida qayd etiladi. Kodlashning ishonchliligi Cohen's Kappa ko'rsatkichi ($\kappa > 0.80$) orqali tekshiriladi.

2.2. Lingvokognitiv tahlil

Lingvokognitiv tahlil jarayonida har bir nominatsiya vositasi bo'yicha quyidagilar aniqlanadi: (a) qaysi konseptual maydon profillashtirilayotgani (Langacker, 1987); (b) qaysi freym tuzilmasi faollashayotgani (Fillmore, 1985); (c) hodisa prototipikmi yoki atipikmi (Rosch, 1978); (d) nominatsiya metaforik yoki metonimik xarakterga egami (Lakoff & Johnson, 1980); (e) tipologik xususiyatlar, ya'ni agglyutinatativ va analitik til tizimlarining ta'siri (Slobin, 1996).

2.3. NOM-* kodlash tizimi

Nominatsiya vositalarini izchil tarzda kategoriyalash maqsadida NOM-* kodlash tizimi ishlab chiqildi (1-jadvalga qarang). Tizim Klark (2016), Tomasello (2003) va lingvokognitiv nazariyaning umumiy tamoyillarini sintez qiladi.

Kod	Kategoriya	Ta'rif	Misol (o'z/ingl)
NOM-REF	Referensial	Predmetni to'g'ridan-to'g'ri nomlash	mushuk / cat
NOM-ATR	Atributiv	Belgi, sifat bildiruvchi nom	katta / big
NOM-PRD	Predikativ	Harakat, jarayonni ifodalovchi nom	yugurdi / ran
NOM-REL	Relatsion	Munosabat, egalik bildiruvchi nom	meniki / mine
NOM-SOC	Ijtimoiy	Rol, qarindoshlik nomi	buvi / grandma

NOM-MET	Metaforik	O‘xshashlikka asoslangan nom	oy-chiroq / moon-lamp
NOM-OVR	Kengaytirilgan qo‘llanish	Nomni haddan tashqari kengit qo‘llash	it = barcha hayvon
NOM-UND	Torlashtirilgan qo‘llanish	Nomni haddan tashqari torit qo‘llash	oy = faqat to‘liq oy
NOM-SYM	Simvolik	O‘yin jarayonidagi shartli nom	tayoq = ot / stick = sword
NOM-NEW	Neologizm	Bola o‘zi yasagan yangi so‘z	ochadigan / fixer-thing
NOM-DXT	Deiksis + nom	Ko‘rsatish bilan birga nomlash	bu it / this dog

1-jadval. NOM-* nominatsiya vositalarini kodlash tizimi

3. NATIJALAR: NAZARIY MODEL

3.1. Lingvokognitiv model

Taklif etilayotgan to‘rt qatlamli model bolalar nominatsiyasini quyidagicha tavsiflaydi: (1) kognitiv substrat — sensor-motor tajriba asosida mental model shakllanadi (Piaget, 1952); (2) ijtimoiy-pragmatik mediatsiya — so‘z birgalikdagi diqqat orqali o‘rganiladi (Tomasello, 2019; Yu & Smith, 2019); (3) lingvokognitiv operatsiya — shakllangan mental model til belgisiga ko‘chiriladi, bunda prototipik kategoriyalash va profillashtirish ishga tushadi (Langacker, 1987; Rosch, 1978); (4) tilga xos shakllantirish — o‘zbek tilidagi agglyutinatativ morfologiya yoki ingliz tilidagi analitik tizim nominatsiya vositasining shaklini belgilaydi (Slobin, 1996).

To‘rtinchi qatlam ikkala tilda sezilarli farqni namoyon qiladi: o‘zbek bolasi affektiv nominatsiyani kichraytirish qo‘shimchalari (-cha, -gina) orqali ifodalasa, ingliz bolasi buning o‘rniga atributiv konstruksiyalarga (little, tiny + N) tayanadi. Birinchi uch qatlam esa universal kognitiv substrat tufayli ikkala tilda ham o‘xshash dinamikani ko‘rsatadi.

3.2. Rivojlanish bosqichlari va gipotezalar

1-bosqich (0–1;6). Pre-nominativ bosqich: bola ko‘rsatish va intonatsiya orqali murojaat qiladi.

2-bosqich (1;6–2;6). Birlamchi nominatsiya bosqichi: NOM-REF va NOM-SOC ustunlik qiladi, keng ko‘lamli overextension kuzatiladi, o‘zbek tilida erkalash shakllari ko‘p uchraydi.

3-bosqich (2;6–3;6). Kengaytirilgan bosqich: lug‘at portlashi ro‘y beradi, NOM-ATR va NOM-MET paydo bo‘ladi, ijodiy so‘z yasalishi (NOM-NEW) kuzatila boshlaydi.

4-bosqich (3;6–5;0). Differensial bosqich: semantik chegaralar aniq shakllanadi, giperonim-giponim munosabatlari yuzaga keladi.

Shu modelga tayanib, beshta tekshiriladigan gipoteza ilgari suriladi: (H1) NOM-REF barcha nominatsiyalarning 40–50 foizini tashkil qiladi, bu universal kognitiv substrat bilan bogʻliq; (H2) oʻzbek tilida erkalash qoʻshimchali nominatsiyalar ingliz tiliga nisbatan 2–3 baravar koʻp uchraydi, bu tipologik ta'sirni koʻrsatadi; (H3) NOM-SOC kategoriyasida oʻzbek bolalarida qarindoshlik atamalarining ulushi sezilarli darajada yuqori boʻladi, bu lingvomadaniy oʻziga xoslikdan dalolat beradi; (H4) NOM-OVR 1;6–2;6 yosh oraligʻida eng yuqori koʻrsatkichga chiqadi, bu prototipik kategoriyalash bilan izohlanadi; (H5) NOM-NEW kategoriyasida oʻzbek bolalar nutqi morfologik jihatdan murakkabroq shakllarni hosil qiladi, bu esa agglyutinatив ijodkorlikning natijasidir.

4. MUHOKAMA

Taklif etilgan metodologiya bir necha nazariy yoʻnalishning uygʻun sintezi hisoblanadi. Vygotskiyning (1978) yaqin rivojlanish zonasi tushunchasi bolaning kattalar bilan muloqotda nominatsiya vositalarini qanday oʻzlashtirishini tushuntirib beradi; Tomasello (2019) bu jarayonning aynan birgalikdagi diqqat orqali sodir boʻlishini eksperimental yoʻl bilan tasdiqlagan. Piagetning (1952) sensomotor bosqich nazariyasi esa dastlabki funksional nominatsiyalarning — masalan, «ichadigan» yoki «the drinking thing» kabi soʻzlarning — sensor tajribaga asoslanishini izohlaydi. Klark (2021) tomonidan ilgari surilgan leksik kontrast printsipli bir ob'ektga bir nom berish tamoyilini asoslab, nominatsiya vositalarining qanday barqarorlashishini tushuntiradi. Slobinning (1996) «gapirish uchun tafakkur» konsepsiyasi esa oʻzbek va ingliz bolalar nutqidagi tipologik farqlarni izohlashda asosiy metodologik kalit vazifasini bajaradi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi uch jihatda namoyon boʻladi. Birinchidan, oʻzbek bolalar nutqidagi nominatsiya vositalari birinchi marta alohida lingvokognitiv kategoriya sifatida tizimli oʻrganilmoqda. Ikkinchidan, ishlab chiqilgan NOM-* kodlash tizimi oʻzbek bolalar nutqi materialini xalqaro CHILDES standartlariga moslashtirish imkonini beradi. Uchinchidan, agglyutinatив va analitik til tipologiyasining bolalar nominatsiyasiga ta'sirini sinovdan oʻtkazuvchi ushbu qiyosiy tadqiq xalqaro miqyosda ham yangi qadam hisoblanadi.

Amaliy nuqtayi nazardan, tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim metodikasini, logopediyani va ikki tilli ta'lim dasturlarini takomillashtirishda

foydali bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, tadqiqotning muayyan cheklovi ham bor: 12 nafar boladan iborat namuna hajmi statistik umumlashtirish uchun nisbatan kichik hisoblanadi, shu sababli keyingi bosqichda namuna hajmini kengaytirish rejalashtirilmoqda.

5. XULOSA

Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek bolalar nutqida nominatsiya vositalarini lingvokognitiv jihatdan tadqiq etishning nazariy-metodologik asoslari bayon etildi. Adabiyotlar tahlili natijasida mavjud bo‘shliq — ya’ni o‘zbek tilining xalqaro qiyosiy tadqiqotlar doirasidan chetda qolayotgani — yaqqol namoyon bo‘ldi. Ushbu bo‘shliqni to‘ldirish maqsadida uchta asosiy hissa taklif etildi: (1) 11 toifadan iborat NOM-* kodlash tizimi; (2) to‘rt qatlamli lingvokognitiv model; (3) beshta tekshiriladigan gipoteza. Kelgusi empirik tadqiqot ushbu nazariy poydevorga tayangan holda longityud kuzatuv ma’lumotlari asosida gipotezalarni sinovdan o‘tkazishi va o‘zbek bolalar nutqi bo‘yicha milliy korpus yaratilishiga hissa qo‘shishi rejalashtirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ambridge, B. (2020). Against stored abstractions: A radical exemplar model of language acquisition. *First Language*, 40(5–6), 509–559. <https://doi.org/10.1177/0142723719869731>
2. Bassano, D., & Maillochon, I. (2020). Early referential production in French. *Journal of Child Language*, 47(3), 601–635. <https://doi.org/10.1017/S0305000919000849>
3. Clark, E. V. (2016). *First language acquisition* (3rd ed.). Cambridge University Press.
4. Clark, E. V. (2021). Acquisition of lexical structure. *Annual Review of Linguistics*, 7, 51–72. <https://doi.org/10.1146/annurev-linguistics-090420-102929>
5. Cohen, J. (1960). A coefficient of agreement for nominal scales. *Educational and Psychological Measurement*, 20(1), 37–46.
6. Demuth, K., Culbertson, J., & Alter, J. (2006). Word-minimality, epenthesis and coda licensing in the early acquisition of English. *Language and Speech*, 49(2), 137–174.
7. Fillmore, Ch. J. (1985). Frames and the semantics of understanding. *Quaderni di Semantica*, 6(2), 222–254.

8. Frank, M. C., Braginsky, M., Yurovsky, D., & Marchman, V. A. (2021). Variability and consistency in early language learning: The Wordbank project. MIT Press.
9. Gelman, S. A., & Brandone, A. C. (2022). Conceptual development. *Annual Review of Developmental Psychology*, 4, 407–432. <https://doi.org/10.1146/annurev-devpsych-121020-023347>
10. Hamidova, S. N. (2016). Til va tafakkur munosabatining psixolingvistik jihatlar. Fan.
11. Ibbotson, P. (2020). What it takes to talk: Exploring developmental cognitive linguistics. De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110636826>
12. Kurbonova, M. (2009). O‘zbek bolalar nutqi leksikasining sosiopsixolingvistik tadqiqi. Fan.
13. Kurbonova, M. (2018). O‘zbek bolalar nutqining pragmalolingvistik aspekti. Adabiyot uchqunlari.
14. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
15. Langacker, R. W. (1987). *Foundations of cognitive grammar: Vol. 1*. Stanford University Press.
16. Lieven, E. (2016). Usage-based approaches to language development. *Language and Cognition*, 8(3), 333–353. <https://doi.org/10.1017/langcog.2016.13>
17. MacWhinney, B. (2000). *The CHILDES project: Tools for analyzing talk (Vol. 1)*. Lawrence Erlbaum.
18. MacWhinney, B. (2020). Computational models of child language learning. *Journal of Child Language*, 47(1), 127–152. <https://doi.org/10.1017/S030500091900008X>
19. Mengliyev, B. R. (2022). O‘zbek tilining kognitiv imkoniyatlari. Akademnashr.
20. Menn, L., & Stoel-Gammon, C. (2019). Phonological development. In J. Berko Gleason & N. Ratner (Eds.), *The development of language* (9th ed., pp. 59–101). Pearson.
21. Piaget, J. (1952). *The origins of intelligence in children*. International Universities Press.
22. Rosch, E. (1978). Principles of categorization. In E. Rosch & B. B. Lloyd (Eds.), *Cognition and categorization* (pp. 27–48). Lawrence Erlbaum.

23. Safarov, Sh. S. (2006). Kognitiv tilshunoslik. Sangzor.
24. Safarov, Sh. S. (2021). O'zbek tilshunosligida kognitiv paradigma. TDUTI nashriyoti.
25. Sayidirahimova, N. S. (2004). Maktabgacha yoshdagi o'zbek bolalar nutqining lingvistik xususiyatlari [Nashr etilmagan dissertatsiya avtoreferati]. Toshkent davlat universiteti.
26. Slobin, D. I. (1996). From 'thought and language' to 'thinking for speaking'. In J. J. Gumperz & S. C. Levinson (Eds.), *Rethinking linguistic relativity* (pp. 70–96). Cambridge University Press.
27. Sloutsky, V. M. (2021). Conceptual development and category learning. *Annual Review of Developmental Psychology*, 3, 181–207. <https://doi.org/10.1146/annurev-devpsych-051120-010632>
28. Stoll, S., & Lieven, E. (2022). Crosslinguistic perspectives on language development. In E. L. Bavin & L. R. Naigles (Eds.), *Cambridge handbook of child language* (3rd ed., pp. 51–79). Cambridge University Press.
29. Tomasello, M. (2003). *Constructing a language: A usage-based theory of language acquisition*. Harvard University Press.
30. Tomasello, M. (2019). *Becoming human: A theory of ontogeny*. Harvard University Press.
31. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society*. Harvard University Press.
32. Waxman, S. R., Fu, X., Arunachalam, S., Leddon, E., Geraghty, K., & Song, H. J. (2020). Are nouns learned before verbs? *Child Development Perspectives*, 7(3), 155–159. <https://doi.org/10.1111/cdep.12083>
33. Yo'ldoshev, M. M. (2021). Tilning kognitiv asoslari va o'zbek tilshunosligida lingvokognitiv tadqiqotlar. *Fan va taraqqiyot*.
34. Yu, C., & Smith, L. B. (2019). Embodied attention and word learning by toddlers. *Cognition*, 177, 44–54. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2018.03.002>